

Farkas Katalin és Orthmayr Imre (szerk.) Bölcsélet és analízis

*ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003.
355 old., 2800 Ft*

A *Festschrift* avagy (a kissé félreérthető magyar megjelöléssel) „emlékkönyv”, amelynek műfajához e kötet is tartozik, a tudomány – elsősorban a humaniorák – egyik ceremonális objektuma. Ez a jellemzés egyáltalán nem ironikus célzatú. Minden bonyolult, komplex intézményrendszer – s a tudomány kétségtelenül ezek közé tartozik – feltételez bizonyos rítusokat vagy ceremóniákat, amelyek kifejezik, megerősítik, esetenként szabályozzák egyes lényegi jellemzőit. Ezt teszi a *Festschrift* is. Egy-egy kimagasló tudományos személyiségnek, gondolkodónak ajánlva ünnepi formában fejez ki bizonyos folytonosságokat, el- és lekötelezettségeket, alkalmanként meglepő hatásösszefüggéseket közte és volt tanítványai vagy kollégái közt. Különösen a humaniorákkal kapcsolatban, ahol az ismeretek vagy belátások kumulativitását keresztezi az eltérő megközelítés- vagy felfogásmódok többnyire éles vitája és ellentéte, ennek különös jelentősége van. Kézelfoghatóvá teszi vagy teheti egyes szemben álló nézetek közös eredetét vagy tájékozódási pontjait, ami polémiájukat éppenséggel lehetővé teszi. Ezen túlmenően ez a publikációs forma az, amelyben nyilvános kifejezést és elismerést nyerhet valami, ami nélkül a tudomány egyáltalán nem létezhetne: a jelentős tanáregyéniség és volt diákjainak kapcsolata (ami nem azonos a sokkal ritkább „a mester” és „követői” közti viszonytal), egy kapcsolat, amelyet a szokásos hivatkozások nem tükrözhetnek megfelelő módon vissza.

Mindennek következtében a *Festschrift* igen különös műfaj. Voltaképpen kettős címzettje van. Egyrészt magának az ünnepeltnek íródott, s

nemegyszer kisebb ünnepség keretében, esetleg meglepetésként nyújtják át neki. Másrészt persze egy könyv, nyilvános publikáció, amely az olvasók valamely megcélzott körének szól. Pontosabban: tanulmánykötet, amelyben a közölt írások többsége nem az ünnepelt munkásságával foglalkozik, de többnyire – s minél kiterjedtebb a munkásság, annál kevésbé – nem is rendelhető egyetlen probléma- vagy témakomplexum alá. Az, ami összeköti őket, éppen aktuális vagy virtuális kapcsolatuk személyes címzettjük széles értelemben vett hatásával. A recenzenst, akinek elvben az ideális olvasót kell képviselnie, hogy a potenciális olvasókat tájékoztathassa, az ilyen könyv a szokásosnál is nehezebb feladat elé állítja: azt kellene tisztáznia, mi az az írások heterogeneitásban, ami részleteiben s főként a kötet egészében az olvasót érdekelheti, mit adhat ez a gyűjtemény neki.

A jelen kötet a hatvanéves Kelemen Jánost ünnepli. Mint két szerkesztője rögtön az előszóban megjegyzi, ez a könyv csupán munkásságának egyik aspektusához kapcsolódik. Kelemen ugyanis a magyar italianisztikának is kimagasló, nemzetközileg elismert képviselője. A *Bölcsélet és analízis* azonban csakis filozófiai tevékenységének hatását szándékszik reprezentálni.

A szerkesztők ezt, a gyűjtemény tanúsága alapján is igen jelentős és kiterjedt hatást elsősorban abban látják, illetve azzal magyarázzák, hogy Kelemen összekapcsolja, gyümölcsözően ötvözi munkásságában a filozófiának főként az angolszász országokban uralkodó analitikus megközelítését – amelynek hazai meghonosításában döntő érdemei vannak – a filozófia története iránti aktív érdeklődéssel, amely egyáltalán nem jellemző az analitikus filozófusok többségére. Egyes más tanulmányok megjegyzései is megerősítik ezt a jellemzést, amelyre a kötet címe is utal: „bölcselet” és „analízis”. (A szkeptikus talán azt mondaná: ami a filozófia egykor volt vagy legalábbis lenni ígért, s az a kevés, ami ebből mára megmaradt.)

Ez a *Festschrift* egyszerre meg is erősíti ezt a jellemzést, és bizonyos értelemben túl is mutat rajta – ami, úgy

hiszem, javára szolgál, és a szerkesztők érdeméért tudható be. Megerősíti, mivel a közölt huszonhárom tanulmány durván két csoportra osztható: egyesek szubsztantív filozófiai problémákkal foglalkoznak, kifejezetten az analitikus filozófia szellemében és az azon belüli vitákhoz kapcsolódva, mások viszont széles értelemben véve történeti jellegűek (ez utóbbiak teszik ki különben a közölt esszék többségét). De már a kötet első írása, Sós Vilmos, az idősebb jó barát személyes jellegű portrévázlata Kelemen Jánosról, bizonyos mértékig megkérdőjelezi ezt a jellemzést, amikor barátja filozófiájának értékközpontségéről s arról a törekvéséről ír, hogy a filozófia művelését összekösse, beillesse a kulturális élet egészébe. Ilyen intenciók ugyanis elég távol állnak az analitikus filozófusok többségétől. Súlyosabban eshet azonban latba az a tény, hogy jó néhány itt szereplő jelentős tanulmány – elsősorban Tengelyi László Merleau-Ponty nyelvfilozófiájával, Fehér M. István Heidegger és Gadamer hermeneutikájával, Fehér Márta Polányi Mihály tudományfilozófiájával foglalkozó írása, valamint Erdélyi Ágnesnek és Marno Dávidnak az analitikus történelemfilozófiák kiszorulását és utóéletét (főként Arthur C. Danto és Hayden White e vonatkozású műveit) tárgyaló írása – csak elég mesterkéltan sorolható be az analitikus *versus* történeti durva megkülönböztetése alá. Ezek kétségtelenül a közelmúlt egy-egy kimagasló vagy jelentős gondolkodójának eszméit megvilágító exegézisek ugyan, s ha akarjuk, ilyen értelemben „történetiek”. Ugyanakkor azonban határozott (persze esetenként kritikai-fenntartásos) elkötelezettség jellemzi őket a szóban forgó filozófus eszméi, az analitikus filozófia feltételezései és gyakorlatával kifejezetten szemben álló felfogásmódja és gondolatrendszere iránt, ami esetenként az erre vonatkozó polemikus észrevételekben is kifejeződik.

Hadd tegyek ehhez hozzá még egy általános észrevételt. Az ahistorizmus egyike az analitikus filozófiát leggyakrabban érő kritikáknak. Egészében véve ez jogos észrevétel (s személyes véleményem szerint gyakran kritikaként is releváns és jogos). Itt figyelembe kell venni azonban bizonyos,

viszonylag újabb fejleményeket. Időközben ugyanis az angolszász országokban felnőtt a kiváló szak-filozófiatörténészek egész nemzedéke, akik az analitikus filozófia hagyományán nevelkedtek, annak módszereit sajátították el. Teljesen ötletszerűen itt megemlíthetem Margaret Wilson és E. M. Curley, Christine Korsgaard és Barbara Hermann, Alan Wood vagy Terry Pinkard nevét. S munkáikat nem oly egyszerű megkülönböztetni „kontinentális” kollégáik hasonló tárgyú írásaitól – legalábbis a fogalmi analízisre való orientáció és ennek világozottsága alapján nem. Hogy ennél a kötetnél maradjak, Fehér M. István Heidegger- és Gadamer-interpretációja (különösen figyelembe véve az értelmezés tárgyát) nekem egyáltalán nem tűnik fogalmilag kevésbé világosnak és megvilágítónak, mint mondjuk Forrai Gábor szintén igen érdekes, kifejezetten az analitikus nyelvfilozófia szempontjaiból kiinduló elemzése Locke nyelvfelfogásának egyes lényegi aspektusairól. Általában szólva, a filozófiatörténeti munkák többsége bizonyos vonatkozásban és értelemben mindig is „analitikus” volt és marad. Hiszen többnyire egy-egy jelentős gondolkodó rendszerének vagy egyes eszme komplexumainak a megvilágítására, kritikai rekonstrukciójára törekszik azáltal, hogy – jobban vagy rosszabbul, kizárólag vagy többek között – „elemzi” az alkalmazott alapkategóriák tényleges jelentését, a kifejtés és érvelés módját, operatív előfeltételezéseit és érvényességét.

Nem mintha ne lehetne valamiféle globális különbséget tenni az eltérő tradíciókba ágyazódó történeti írások jellegében és irányultságában, noha ezt egy-egy konkrét, rövidebb tanulmányra alkalmazni gyakran kétséges, talán önkényes is. Ezen fenntartás mellett és ellenére magam mégis durván két csoportra osztanám a kötet terjedelmének erős többségét kitevő, széles értelemben filozófiatörténeti írásokat. (Nem véletlenül nem minden írás fér bele e két skatulyába, főként a szigorúan exegetikus jellegűek nem, mint például Steiger Kornél Anaxagorasz-tanulmánya.) Egyesek expliciten vagy impliciten a filozófia mai kérdésfeltevéséből indulnak ki, s a

hagyomány egy-egy kimagasló képviselőjével kapcsolatban azt mutatják meg, nézetei mennyiben tekinthetők egyes jelenlegi felfogások előzményeinek, s egyben miben áll másságuk, mi az új a mai megközelítésekben, esetleg ez utóbbiak mennyiben jelenthetnek gondolati tisztázást, gazdagodást vagy haladást. Ide sorolnám Máté András, Ferencz Sándor, Forrai Gábor és Orthmayr Imre tanulmányait. Más írások viszont éppen a filozófia által feltett kérdéseknek s ebben az értelemben magának a filozófiának mint intellektuális vállalkozásnak a történetiségét hangsúlyozzák. Fehér M. István a heideggeri *Lét és időben* prezentált eszmék rekonstrukcióján keresztül egy (természetesen igen sajátos) filozófiai megalapozást is kínál az ilyen megközelítés számára. Bodnár M. István ritka tömörségű tanulmánya az antik filozófia legfőbb iskoláin mutatja meg a klasszikus lélekfilozófiák esetenként kézenfekvőnek tűnő „aktualizálásának” jogosulatlan-ságát, amennyiben közvetlen mai relevanciájuk tételezése csak annak árán valósítható meg, hogy egyes eszméiket kiragadják azoknak a szélesebb háttér-feltételezéseknek az összefüggéséből, amelyek meghatározták konkrét jelentésüket, s így ahistorikusan félreértelmezik őket. Faragó-Szabó István és Marno Dávid pedig két konkrét eset kapcsán széles kulturális és ideológiai összefüggésekben igyekszik feltárni az ilyen jellegű, nem csupán a válaszok, hanem a megválaszolandó kérdések metamorfózisát is illető elméleti változások indítékait. S bizonyos problémákat érintenek Tengelyi László, Kenesei István és Miklós Tamás tanulmányai is.

Nem jogosulatlan a filozófiatörténet megközelítésének ezt a két típusát az analitikus, illetve a „kontinentális” filozófiai orientációhoz kapcsolni. Ennek megfelelően polemikus viszonyban is állnak egymással. A filozófiát magát radikálisan historizáló felfogás hajlamos az első típusba tartozó munkákat történelmietlen tévértelmezéseknek tekinteni, mivel olyan kérdésekre vélnek választ kiolvasni a múlt gondolkodóinak írásaiból, amelyeknek – legalábbis mai jelentésükben – ők maguk nem voltak és nem is

lehettek tudatában. Az első megközelítés szempontjából viszont a második álláspont, következetesen végiggondolva, a filozófia igazságigényének tagadását implikálhatja, s mindezekelőtt saját vállalkozásának értelmét vonja kétségbe. Mert mennyiben lehet a filozófiatörténet maga *filozófiai* diszciplína (s nem az egyetemes kultúrtörténet egyik, s messze nem a legfontosabb összetevője), ha a filozófia mai művelése szempontjából nem kínál többet, mint a „másság” kontrasztját, vagy esetenként bizonytalan analógiákat? (Bodnár M. István mintha hajlana is erre a felfogásra.)

Am ugyanakkor nem kevésbé jogos arra hivatkozni, hogy ez a két megközelítésmód valójában kiegészíti egymást. Az egyik a maradandóságot és a folytonosságot hangsúlyozza a filozófia történetében, a másik viszont éppen a diszkontinuitást. Az első a filozófiai tradíciót olyan gondolatáramnak tekinti, amelynek hasznosítása felett szabadon rendelkezhetünk, a második, ellenkezőleg, a történelem kontrollálatlan hatalmát világítja meg saját gondolatvilágunk felett, minthogy a nem tudatosított előfeltételezések, az értelmesnek tekintett kérdések jellegében bekövetkező paradigmaticus változások általában nem magyarázhatók meg az elméletek által expliciten artikulált, endogén szempontokkal. Az első szemléletessé teszi, miért és hogyan beszélhetünk minden történeti változása ellenére, a filozófiáról. A második hozzájárulhat annak tisztázásához, milyen alapon tehetjük meg ezt *ma* is, amikor a filozófián belüli viták nem kis mértékben épp annak kérdéséről, mi is a filozófia, s az egyes irányzatok intellektuális gyakorlata *prima facie* bizony elég kevés hasonlóságot mutat. Mert ezek az egymást kiegészítő ellentétek közös előfeltételezéseken alapulnak. Hogy a triviálisnál maradjak: a filozófiatörténet mindkét megközelítése hallgatólagosan osztja azt a nézetet, hogy számunkra nincs többé olyan kulturális hagyomány, amely rendelkezne a tradíciót voltaképpen tradícióvá tevő legfőbb tulajdonsággal: a tevékeny jelent irányító és szabályozó normatív erővel. S a kötet figyelmes olvasója más azonosságokat is találhat ott, ahol az ellentétek talán a legélesebbnek lát-

szanak. Amikor például Fehér M. István Heidegger nyomán a filozófia feladatát nem az ismeretlen felfedezésében, radikálisan újfajta ismeretek előállításában, hanem a már (és mindig is) ismert újra-megismerésében jelöli meg, ezzel valami olyat állít, amivel, úgy hiszem, az analitikus filozófia képviselői is készségesen egyetértenek. Talán Kant óta ezt minden jelentős filozófus, *explicite* vagy *implicit*, így gondolta és gondolja. Persze azért érthettek és értenek ebben egyet, mert valami mást értenek rajta.

Mindenesetre ez a *Festschrift* többet nyújt annál, mint amit szerkesztői az előszóban ígértek. Nem csupán az analitikus filozófia egyes lényeges problémáit tárgyaló és esetleg (ha nem is általam) „semlegesnek” tekinthető történeti tanulmányokat tartalmaz. Ha eltérő súllyal is, de prezentál más, a fenomenológiai-hermeneutikai hagyományhoz kapcsolódó, sőt még a posztmodern felé kitekintő megközelítéseket is. Ami azt is mutatja, hogy Kelemen János tevékenységének hatása bonyolultabb és kiterjedtebb, mint azt a bevezető megjegyzések sugallhatják. Egyes írásainak ismeretében ezt magam egész érthetőnek is találom, de e tekintetben kevesen lehetnek kevésbé kompetensek az itéletalkotásra, mint én, aki már évtizedek óta csak – noha érdekelt, de azért távoli – megfigyelője vagyok a magyar filozófiai életnek. Szerencsére erről itt nem is kell véleményt mondanom.

A tanulmánykötet maga tematikusan szervezett. Sós Vilmos portrévázlata és Ludassy Mária – Kelemennek a régi rossz időkben való tevékenységéről szóló – visszaemlékezése után négy nagy témacsoportra osztja a közölt írásokat: nyelv, megismerés, tudat és történelem. Ez így megfelel a filozófia néhány szakdiszciplínájának: nyelvfilozófia, ismeretelmélet, elmefilozófia (*philosophy of mind*) és történelemfilozófia. De a szakosodás, amely az intézményesült tudásformák társadalmi és intellektuális szerveződésének egy formája, főleg az analitikus filozófia gyakorlatára jellemző, s ennek esetében sem vonékos határokat. Az ilyen értelmű csoportosításban ezért elkerülhetetlenül van bizonyos önkényesség. De az ál-

talános tájékozódás céljait jól szolgálja.

Amit először is meg kell jegyez-nem, az a kötet egészének magas „szakmai” színvonala. Legyenek akár szubsztantív, akár történeti jellegűek, a közölt tanulmányok általában figyelemre méltó, nemcsak kitűnően tájékozott, hanem egyszersmind a vizsgált probléma kapcsán releváns, új megfontolásokat is felvető írások, amelyek valóban hozzájárulnak témájuk mai megvitatásához. Ugyanakkor döntő többségük – egy-két, részleteiben talán csak a szakfilozófus által követhető írás kivételével – hozzáférhető, érvelésében is jól érthető a nem filozófus, de komolyabban érdeklődő s nem teljesen tájékozatlan olvasó számára is. Teszik pedig ezt nem leegyszerűsítések, vulgarizálások révén, hanem – s ebben bármi legyen is egyébként a szerzők saját filozófiai álláspontja és elkötelezettsége, mind az analitikus filozófia legjobb hagyományát követik – a problémamegfogalmazás és az argumentáció vagy értelmezés példaszzerű nyelvi és logikai világosságának köszönhetően. S noha az egyes tanulmányok teljesen függetlenek egymástól, jó néhányuk között található szoros összefüggés, akár a „kiegészítés”, akár az ellentett megközelítések értelmében. Így például Erdélyi Ágnesnek az analitikus történelemfilozófián belüli narrativista fordulatról szóló írását Marno Dávid tanulmánya szélesebb történeti és kulturális összefüggésekbe helyezi. Vagy hogy egy másik témakörre hivatkozzam, Ferencz Sándor kitűnő Anselmus-interpretációja akár illusztrációként is szolgálhatna Máté Andrásnak a jelentéselméletek két típusáról szóló esszéje végkövetkeztetéséhez, míg Farkas Katalin ezen problémakör egy fontos és sokat vitatott vetületének pozitív megválaszolására tesz figyelemre méltó kísérletet. Másrésztől Klima Gyulának és Huoranszki Ferencnek az akaratalagos, illetve tudatos cselekvéssel foglalkozó írása egyazon kérdéstről nyújt jelentősen eltérő, úgy hiszem, egymással összeegyeztethetetlen elemzést, tükrözve az analitikus filozófián belüli vitákat és nézeteltéréseket. Ezeket a gyümölcsöző és gondolatébresztő „átfedéseket” elsősorban az teszi le-

hetővé, hogy a közölt cikkek jelentős része, közvetlenül vagy közvetve, a megjelölt tág problémakör leglényegesebb kérdéseit célozza meg – így a nyelvfilozófiát illetően például a kifejezések jelentése és referenciája közti viszony kérdését, az elmefilozófiában a mentális tartalmak és a neurofiziológiai, illetve fizikai folyamatok közti kapcsolat problémáját stb.

Kinek szólhat, ki forgathatja hásszal ezt a kötetet? Mindenekelőtt biztos vagyok benne, hogy az az olvasó, aki komolyan érdeklődik a megjelölt négy nagy témakör valamelyikének problémái iránt, talál valószínűleg nem is egy olyan írást a gyűjteményben, amely joggal tarthat számot érdeklődésére. De mit adhat a könyv mint egész? Ezt a kérdést nem mindig jogos felvetni egy cikkgyűjtemény kapcsán, ebben az esetben azonban egyértelműen megválaszolható. Túl az egyes írások értékén, a kötet a maga egészében kitűnő áttekintést, összképet nyújt elsősorban a magyar filozófusok középnemzedékének tevékenységéről, érdeklődésének és elkötelezettségeinek irányáról és jellegéről. A kép persze részleges és bizonyos értelemben egyoldalú. Hiszen ez egy *Festschrift*, amely címzettjének munkásságához kapcsolódik, s legyen bármilyen sokoldalú, ma azért a filozófiában sincsenek a mindent átfogó rendszer igényével fellépő polihistorok. Így e kötetből hiányoznak a filozófiának egyes olyan területei, amelyeken filozófiai életünk valóban jelentős eredményekkel s nem is egy nemzetközileg ismert és elismert gondolkodói teljesítménnyel dicsekedhet. Elég itt a politikai filozófia vagy az esztétika területére utalnom. Am ezzel a megszorítással elmondható, hogy a gyűjtemény igen magas színvonalú és érdemi képet nyújt filozófiánk jelenlegi állapotáról. Ez nyilván nem kis mértékben két szerkesztőjének, Farkas Katalinnak és Orthmayr Imrénének az érdeme. Sikertől nemcsak az ünnepelthez méltó, de a magyar filozófiai irodalmat valóban gazdagító kötetet összeállítaniuk.